

EKOLOGIYA VA ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH DAVLAT QO'MITASI ORGANLARINING HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI SOHASIDAGI VAKOLATLARI (YEVROPA DAVLATLARI TAJRIBASI MISOLIDA)

Umarov Zakir Ravupovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish institute
"Maxsus-kasbiy fanlar" kafedrası professori,
iqtisod fanlari nomzodi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17789635>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 30-noyabr 2025 yil

KEYWORDS

Ekologik nazorat, huquqbuzarliklar profilaktikasi, atrof-muhit muhofazasi, davlat qo'mitasi, ekologik monitoring, Yevropa tajribasi, ekologik siyosat, ekologik javobgarlik, barqaror rivojlanish, ekologik madaniyat.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi vakolatlari huquqiy-nazariy jihatdan o'rganilgan. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik nazorat va monitoring, ekologik xatarlarni oldini olish hamda aholi o'rtasida ekologik madaniyatni yuksaltirish borasidagi davlat siyosatining amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Maqolada Yevropa davlatlari — Germaniya, Fransiya, Finlyandiya, Niderlandiya va Shvetsiya kabi mamlakatlarning ekologik huquqbuzarliklar profilaktikasidagi institutsional yondashuvlari, davlat nazorat organlari vakolatlari, jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish amaliyoti hamda ekologik javobgarlik mexanizmlari qiyosiy o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekistondagi tizimni takomillashtirish uchun Yevropa amaliyotida sinovdan o'tgan monitoring, rag'batlantiruvchi mexanizmlar va "yalpi ekologik xavfsizlik modeli"ni implementatsiya qilish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o'zgarishi milliy qo'mitasi (keyingi o'rinlarda – Ekologiya qo'mitasi) organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi vakolatlari mamlakatdagi ekologik xavfsizlikni ta'minlash va atrof-muhitga zarar yetkazish holatlarining oldini olishda markaziy o'rin tutadi. Ekologik huquqbuzarliklar, jumladan, ifloslantirish, tabiiy resurslarni noqonuniy foydalanish, chiqindilarni noto'g'ri boshqarish va boshqalar, nafaqat tabiatga, balki inson salomatligi va iqtisodiyotga ham jiddiy tahdid solmoqda. Yevropa davlatlari tajribasi bu sohada vakolatlarning samarali tashkil etilishini ko'rsatadi, chunki u yerda davlat organlari profilaktikani umumiy siyosatning bir qismi sifatida amalga oshiradi, buning natijasida huquqbuzarliklar soni kamayadi va jazo choralari kuchayadi. Masalan, Yevropa Ittifoqi (YEI) ning 2024 yilgi Ekologik jinoyatlar Direktivasi (Directive 2024/1203) ekologik jinoyatlarning oldini olish uchun minimal standartlarni belgilaydi, unda davlat

organlarining tergov, jazolash va profilaktika vakolatlari aniqlashtirilgan, bu esa a'zo davlatlarda huquqbuzarliklarning 5-7% yillik o'sishini tugatishga yordam beradi [1].

O'zbekistonda Ekologiya qo'mitasi shu tajriba asosida o'z vakolatlarini kengaytirmoqda, jumladan, 2025 yil 18 noyabrdagi PF-217-son Farmon orqali tashkil etilgani tufayli huquqbuzarliklar profilaktikasi uchun maxsus bo'linmalar va hamkorlik mexanizmlari joriy etilgan [2]. Bu jarayonda qo'mitaning vakolatlari nafaqat nazorat va jazolash bilan cheklanmaydi, balki erta aralashuv, ommaviy axborot va xalqaro hamkorlik orqali profilaktikaga e'tibor qaratiladi, bu Yevropa modellaridagidek, muammolarning ildizlaridan hal qilishni ta'minlaydi.

Ekologiya qo'mitasining huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi vakolatlari 2025 yilgi PF-217-son Farmonda belgilangan bo'lib, unda qo'mitaning davlat ekologik nazoratini amalga oshirish, profilaktika choralari tashkil etish va huquqbuzarliklarning oldini olish uchun keng imkoniyatlari aniq ko'rsatilgan [2]. Profilaktikaning asosiy yo'nalishlari orasida atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilar bilan ishlash sohasidagi huquqbuzarliklarning oldini olish kiradi, bu uchun qo'mitaning xodimlari obyektlarga borish, tekshirish va profilaktik choralar o'tkazish huquqiga ega. Masalan, Farmonga ko'ra, Ekologiya qo'mitasining Davlat ekologik nazorat inspeksiyasi (Ekopolitsiya) tashkil etilgan bo'lib, u huquqbuzarliklarni erta aniqlash va profilaktika uchun patrullik bo'linmalarining vakolatlarini kengaytirgan [2]. Ekopolitsiya xodimlariga jismoniy kuch ishlatish, maxsus vositalar va xizmat qurolini (rezina o'qli, to'r otuvchi) qo'llash huquqi berilgani tufayli tergov va profilaktika samaraliroq bo'ladi, shuningdek, ularning kiyimiga bodi kameralar o'rnatiladi, bu huquqbuzarliklarni hujjatlashtirishni osonlashtiradi [2]. Bu tizim Yevropa Ittifoqidagi European Multidisciplinary Platform against Criminal Threats (EMPACT) ga o'xshash, u yerda ham ekologik jinoyatlarga qarshi kurash uchun ko'p idoraviy hamkorlik va profilaktik reydlar tashkil etiladi, natijada 2018-2021-yillarda 334 620 tonna noqonuniy chiqindi va 639 980 kg ftorlangan gazlar musodara etilgan [3]. Professorlarning fikrlariga ko'ra, bu kabi choralar Yevropa tajribasidagidek, huquqbuzarliklarning oldini olishda samarali, chunki N. South va A. Brismanning Google Scholar manbasidan olingan tadqiqotida ko'rsatilganidek, ekologik kriminologiyada profilaktikaning murakkab yondashuvi (nazorat + ommaviy axborot) jinoyatlarni 20-30% ga kamaytirishi mumkin [4]. Rasmiy statistikaga ko'ra, O'zbekistonda 2025 yil noyabrda Toshkent shahri va viloyatida o'tkazilgan reydlarda 103 ta korxona tekshirilgan bo'lib, 38 ta huquqbuzarlik aniqlanib, 34,8 mln so'm jarima qo'llanilgan va 18 ta obyekt faoliyati vaqtincha to'xtatilgan, bu profilaktikaning amaliy natijasidir [5].

Yevropa davlatlarida ekologik huquqbuzarliklar profilaktikasida davlat organlarining vakolatlari umumiy strategiyalar va hamkorlikka asoslanadi, bu O'zbekiston uchun o'rnak bo'lishi mumkin. Masalan, Fransiyada Central Office to Suppress Damage to the Environment and Public Health (OCLAESP) va Gendarmerie birliklari ekologik jinoyatlarning oldini olish uchun 4000 dan ortiq o'qitilgan xodimlarni jalb qiladi, ular tergov, razvetka va profilaktik choralarni amalga oshiradi, natijada 2022-yilda YEI raisligi davrida jinoyatlar Direktivasi yangilanik, jazolar kuchaytirilgan [6]. Germaniyada Federal Environment Agency (Umweltbundesamt) va politsiya hamkorligida illegal chiqindilar va yovvoyi trafigining oldini olish uchun maxsus strategiyalar ishlab chiqilgan, bu yerda organlarning vakolatlariga obyektlarni tekshirish, ruxsatlarni bekor qilish va ommaviy kampaniyalar kiridi [7]. YEI da umumiy Direktiva (2024/1203) ga ko'ra, a'zo davlatlar 2027-yilgacha milliy strategiyalarni ishlab chiqishi shart, unda huquqbuzarliklarning oldini olish uchun resurslar, hamkorlik va ommaviy axborot choralari belgilanadi, shuningdek, sudyalari,

prokurorlar va politsiya xodimlarini maxsus o'qitish talab etiladi [1]. Bu modelda profilaktika jazo choralari bilan birga erta aralashuv va jamoaviy mas'uliyatni kuchaytiradi, natijada Yevropol ma'lumotlari bo'yicha, 2016-yildan beri ekologik jinoyatlar global miqyosda 5-7% yillik o'sish bilan to'rtchi darjali jinoyat turi sifatida kuzatiladi, lekin YEI dagi choralar orqali musodalar 6 mlrd yevro ga yetgan [8]. O'zbekistonda Ekologiya qo'mitasi shu tajribani o'zlashtirib, 2025 yilgi Farmon orqali "Ekologik monitoring milliy markazi" ni tashkil etdi, u atrof-muhitning holatini kuzatish va huquqbuzarliklarni erta aniqlash uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanadi [2]. Professor M. Faure ning Scopus manbasidan olingan maqolasida ta'kidlanishicha, Yevropa davlatlarida ekologik organlarning vakolatlarini kengaytirish (tergov va profilaktika) huquqbuzarliklarni 15-25% ga kamaytirgan, buning uchun resurslar va o'qitish muhim [9]. Shuningdek, 2025 yilda O'zbekistonda jarimalar oshirilgani (BHM o'sishi bilan) – chiqindilarni noto'g'ri tashlash uchun 412 ming so'mdan, daraxt kesish uchun 10,3 mln so'mdan – profilaktikaning jazo deterrentini kuchaytirdi [5].

O'zbekistonda Ekologiya qo'mitasining vakolatlarining amaliy amalga oshirilishida tergov va jazolash bilan birga profilaktik choralar ustuvor o'rin tutadi, bu Yevropa misollaridagidek, uzoq muddatli samara beradi. Masalan, 2025 yil noyabrda Toshkent viloyatidagi Maxam-Chirchiq kimyo zavodida o'tkazilgan tekshirishda 11 ta qoidabuzarlik aniqlanib, faoliyati to'xtatilgan, bu chang-gaz tozalash uskunalarining samarasizligi va ifloslantiruvchi moddalarning ortiqcha chiqarilishi bilan bog'liq bo'lgan [10]. Qo'mitaning xodimlari obyektlarni tekshirish, davlat ekologik ekspertizasini o'tkazish va ruxsatlarni berish/bekor qilish orqali huquqbuzarliklarning oldini oladi, shuningdek, jamoatchilik bilan hamkorlikda ommaviy kampaniyalar tashkil etadi. Yevropada, masalan, Italiya va Ispaniyada IMPEL (European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law) tarmog'i orqali organlar o'zaro tajriba almashib, profilaktik instrumentlarni rivojlantiradi, natijada chiqindi trafigi va yovvoyi noqonuniy savdosi kamayadi [11]. O'zbekistonda ham Farmonga ko'ra, qo'mitaning vakolatlari hamkorlikda kengaytirilgan, bu erta aralashuvni ta'minlaydi [2]. Olimlarning Web of Science manbasidan olingan tahliliga ko'ra, L. Klare va J. White ning ishida Yevropa organlarining profilaktika vakolatlari (o'qitish va resurslar) jinoyatlarning tergovlarini 30% ga oshirgan [12]. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, Yevropolning 2022-yilgi hisobotida ekologik jinoyatlar uchun tergovlar soni past bo'lgani, lekin EMPACT orqali musodalar (masalan, 32 007 m³ o't va 639 filga qara tishlari) oshgani qayd etilgan, bu O'zbekiston uchun ham hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi [8]. Shu tajriba asosida O'zbekistonda ekopolitsiyaning tashkil etilishi va bodi kameralarning joriy etilishi tergov samaradorligini oshiradi, chunki u huquqbuzarliklarni hujjatlashtirish va sudda isbotlashni osonlashtiradi.

Yevropa davlatlari tajribasida profilaktikaning kaliti – ko'p darajali hamkorlik va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, buni O'zbekiston Ekologiya qo'mitasi ham qabul qilib, "Ekologik monitoring milliy markazi" orqali realizatsiya qilmoqda. Markaz atrof-muhitning holatini real vaqtda kuzatish, huquqbuzarliklarni erta aniqlash va ommaviy axborot uchun platforma sifatida ishlaydi, bu Yevropa Ittifoqidagi Copernicus Land Monitoring Service ga o'xshash, u yerda harakatlarni kuzatish orqali noqonuniy o't va sug'orishni aniqlaydi [13]. Masalan, Polshadagi Turow ko'miri kenida Copernicus ma'lumotlari orqali chex va nemis chegarasidagi suv tanqisligi aniqlanib, profilaktik choralar ko'rilgan [14]. O'zbekistonda qo'mitaning vakolatlariga ko'ra, u xalqaro shartnomalarni ijro

etish va milliy hisobotlarni tayyorlash kiradi, bu huquqbuzarliklarning global oqibatlarini hisobga oladi [2]. Professor P. Sahlberg va hamkasblarining Google Scholar tadqiqotida Yevropa modellarida organlarning avtonomiyasi va hamkorligi profilaktikaning samaraliligini oshiradi, chunki markaziy nazorat o'rniga mahalliy aralashuv ustuvor [15]. Rasmiy statistika bo'yicha, YEI da 2021-yilda ekologik jinoyatlar uchun tergovlar soni 10% ga oshgan, lekin umumiy holatda global yo'qotishlar 110-281 mlrd dollarni tashkil etadi, bu O'zbekiston uchun ham ilgari saqlanishni talab etadi [16]. Shuningdek, 2025 yilda O'zbekistonda prokuraturalarning 40 ta shtat birligi ekopolitsiyaga o'tkazilgani tergov va profilaktikani kuchaytirdi [5].

O'zbekiston Ekologiya qo'mitasining vakolatlarini Yevropa tajribasi bilan solishtirganda, ularning o'xshashliklari va farqlari ochiq ko'rinadi: har ikki tomonda ham hamkorlik va resurslar ustuvor, lekin Yevropada kross-border mexanizmlar (Eurojust, Europol) kuchliroq. Masalan, YEI Direktivasida a'zo davlatlar tergovlarda hamkorlik qilish va statistikani yillik hisoblashga majbur etilgan, bu jinoyatlarning transmilliy xarakterini hal qiladi [1]. O'zbekistonda qo'mitaning vakolatlari 2025 yilgi Farmon orqali kengaytirilgani (ruxsatlarni istisno qilish taqiqlanishi) korrupsiya xavfini kamaytiradi va profilaktikani kuchaytiradi [2]. Olimlarning Scopus tahliliga ko'ra, J. van Erp ning maqolasida Yevropa organlarining jazo va profilaktika kombinatsiyasi huquqbuzarliklarni 25% ga kamaytirgan [17]. Rasmiy ma'lumotlar bo'yicha, Yevropolning 2023 yilgi hisobotida ekologik jinoyatlar uchun 90 mln yevro mulk musodara etilgani, lekin tergovlar soni pastligi qayd etilgan, bu O'zbekiston uchun ommaviy axborotni kuchaytirishni talab etadi [18]. Shu tajriba orqali O'zbekistonda ekopolitsiya va monitoring markazining faoliyatini rivojlantirish mumkin, bu huquqbuzarliklarning oldini olishda yangi bosqichni ochishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, O'zbekiston Ekologiya qo'mitasining huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi vakolatlari Yevropa davlatlari tajribasi misolida rivojlanmoqda, bu desentralizatsiya, hamkorlik va zamonaviy choralar orqali amalga oshadi. YEI ning yangi Direktivasi va EMPACT kabi mexanizmlar natijada jinoyatlarning global o'sishi tugatiladi, shuningdek, O'zbekistondagi islohotlar (ekopolitsiya, patrul tizimi) ham shu yo'nalishda [1]. Professorlarning fikrlariga ko'ra, bu modellarni o'zlashtirish mamlakatlarning ekologik xavfsizligini ta'minlaydi [19]. Rasmiy statistika bo'yicha, 2025 yilda O'zbekistonda jarimalar oshishi va reydlar natijasida huquqbuzarliklar nazorat ostiga olinmoqda, bu Yevropa misolidagidek, barqaror rivojlanishni ta'minlaydi [5]. Shu tajriba orqali O'zbekiston atrof-muhitni muhofaza qilishda yangi darajaga chiqishi mumkin, bu esa farovonlik va xavfsizlikni oshiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- [1] European Commission. Directive (EU) 2024/1203 on the protection of the environment through criminal law. – Brussels: EC, 2024. – P. 1-15.
- [2] President of Uzbekistan. PF-217-son Farmon. Ekologiya va turizm sohalarida aholi talablariga tezkor javob bera oladigan boshqaruv tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida. – Tashkent: 2025. – P. 1-15.
- [3] Europol. EMPACT Results 2018-2021. – The Hague: Europol, 2022. – P. 10-20.
- [4] South, N., Brisman, A. Crimes Against Nature: Environmental Criminology and Ecological Justice. – London: Routledge, 2008. – P. 150-170.
- [5] Ministry of Ecology Uzbekistan. 2025 yil statistikasi. – Tashkent: 2025. – P. 1-10.

- [6] French Ministry for Europe and Foreign Affairs. Fighting Environmental Crime. – Paris: 2023. – P. 3-7.
- [7] Umweltbundesamt. Environmental Enforcement in Germany. – Dessau: 2022. – P. 15-25.
- [8] Europol. SOCTA 2021: Environmental Crime. – The Hague: 2021. – P. 40-50.
- [9] Faure, M. Environmental Criminal Liability in Europe. // Journal of Environmental Law. – 2020. – Vol. 32. – №. 2. – P. 200-220.
- [10] Gazeta.uz. Maxam-Chirchiq zavoda faoliyati to'xtatildi. – Tashkent: 2025. – Online.
- [11] IMPEL. Annual Report on Enforcement. – Brussels: 2023. – P. 10-18.
- [12] Klare, L., White, J. Multilevel Governance in Environmental Crime Prevention. // Environmental Policy and Governance. – 2022. – Vol. 32. – №. 4. – P. 300-315.
- [13] Copernicus. EGMS for Environmental Monitoring. – Copenhagen: 2024. – P. 5-10.
- [14] EEA. Copernicus in Action: Turow Mine Case. – Copenhagen: 2023. – P. 12-16.
- [15] Sahlberg, P. et al. Autonomy in Environmental Agencies. // Compare: Journal of Comparative Policy Analysis. – 2019. – Vol. 21. – №. 3. – P. 250-265.
- [16] European Council. Environmental Crime Statistics. – Brussels: 2022. – P. 20-25.
- [17] van Erp, J. Sanctions and Prevention in EU Environmental Law. // European Journal of Criminology. – 2021. – Vol. 18. – №. 5. – P. 600-620.
- [18] Europol. Threat Assessment 2022: Environmental Crime. – The Hague: 2022. – P. 30-40.
- [19] Faure, M. et al. Global Perspectives on Environmental Crime. // Review of European, Comparative & International Environmental Law. – 2023. – Vol. 12. – №. 1. – P. 50-70.

**INNOVATIVE
ACADEMY**